

τῶν περὶ τὰς φυσικὰς καὶ θετικὰς ἐπιστήμας διατριβόντων. Ἄλλὰ καὶ παρ' αὐτοῖς τοῖς τιμῶσι καὶ ἐξαίρουσι τὴν φιλόσοφον ἐνασχόλησιν δὲν ἐπετεύχθη τις ὁμοφωνία ἐν τῷ καθορισμῷ τῆς ἐννοίας καὶ τοῦ ἔργου αὐτῆς, καὶ παρὰ τοὺς ἀντεχομένους τῆς ἀρχαίας αὐτῆς ἐκδοχῆς, ὡς πρώτης τινός καὶ κατ' ἐξοχὴν φιλοσοφίας ἢ ἐπιστήμης τῶν καθόλου, ἢ τῶν πρώτων ἀρχῶν καὶ αἰτίων τῶν ὄντων, ἐφάνησαν καὶ οἱ περιορίζοντες τὸ ἔργον αὐτῆς ἐντὸς στενωτάτων ὁρίων, οἱ μὲν εἰς μόνας τὰς γενικὰς ἐννοίας ἢ ἰδέας τὰς ἀπὸ τῶν αἰσθητῶν μὲν συλλογιστικῶς καὶ κατ' ἀφαίρεσιν συλλαμβανομένας, οὐδεμίαν ὁμῶς ἀσκούσας ἐπὶ τῶν αἰσθητῶν ἐπίδρασιν, οἱ δὲ εἰς μόνον τὰ νοούμενα ἢ νοητὰ, εἰς ὄντα ὑπερκείμενα τῶν θετικῶς καὶ κατ' ἐμπειρίαν γνωρίμων καὶ μόνον ἀμέσῳ τινὶ νοήσει ἢ διαισθήσει συλλαμβανόμενα καὶ θεωρούμενα, οἱ δὲ τοῦναντίον εἰς μόνον τὰ θετικῶς καὶ ἐμπειρικῶς γνῶριμα, ἄλλοι εἰς μόνον τὰ ἰδίως λογικὰ καὶ γνωσιολογικά, καὶ ἄλλοι εἰς τὰ ἀντιποιούμενα ἰδίας ἀξίας καὶ ἐπιβολῆς, εἰς τὰ δεκτικὰ ἐκτιμήσεως καὶ διατιμήσεως κατὰ τὸ κῦρος καὶ τὴν ἀξίαν αὐτῶν, οἷα πλὴν τοῦ ἀληθοῦς καὶ τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τὸ καλὸν ἢ ὠραῖον, καὶ τὸ ὄσιον, ἢ εὐσέβεια ἢ θρησκευτικὴ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

Τὸ πλάτος ἢ προβλήματα καὶ μέρη τῆς φιλοσοφίας.

§ 12. *Διακρίσεις προβλημάτων καὶ μερῶν τῆς φιλοσοφίας.*

Ὁμοφωνία δὲν ὑπῆρχεν ἀπ' ἀρχῆς οὐδὲ εἰς τὴν διαίρεσιν τῆς φιλοσοφίας καὶ τὴν διάκρισιν τῶν προβλημάτων αὐτῆς, καὶ παρὰ τὴν φαινομένην παρὰ Πλάτωνι καὶ ἐπὶ πολὺ κοινοτέραν ἀποβᾶσαν διάκρισιν τῶν διαλεκτικῶν ἢ λογικῶν, τῶν φυσικῶν καὶ τῶν ἠθικῶν, ὑπῆρχε καὶ ἡ Ἀριστοτέλειος διάκρισις τῶν θεωρητικῶν, τῶν πρακτικῶν καὶ τῶν ποιητικῶν, ἐν αὐτῇ δὲ τῇ ἀρχῇ τῆς νεωτέρας φιλοσοφίας εὗρηται τις παρὰ τῷ Βάκωνι συνδυασμὸς τῶν δύο διακρίσεων, καὶ τῇ διακρίσει εἰς θεολογικά, φυσικὰ καὶ ἀνθρωπολογικά, τῇ γενομένη κατὰ τὴν διαφορὰν τῶν ὑποθέσεων τῆς ἐρεῦνης, ὑποσυνάπτονται καὶ ἄλλαι διακρίσεις, ἢ τῶν πρώτων ἢ καθόλου (prima ἢ

universalia), ἐν ἀντιδιαστολῇ πρὸς τὰ ἐπὶ μέρους καὶ εἰδικώτερα, καὶ ἡ τῶν θεωρητικῶν, ἐν ἀντιδιαστολῇ πρὸς τὰ ἐφαρμόσιμα, τὰ ποιητικὰ (operativa), συνυπονουμένων καὶ τῶν πρακτικῶν. Κατὰ τὸ ὄρεκτικὸν καὶ γνωστικὸν τῆς ψυχῆς διακρίνων ὁ Οὐόλφιος τὰ πρακτικὰ τῶν θεωρητικῶν ὑπῆγεν ὑπὸ τὰ τελευταῖα καὶ τὰ λογικά, κατ' ἄλλην δὲ βᾶσιν τῆς διαιρέσεως, τὴν ἀπὸ τῆς μεθόδου τῆς ζητήσεως τῆς ἐρεῦνης, διακρίνει τὰ αὐτὰ εἰς τὰ κατὰ λόγον (rationalia) καὶ τὰ κατ' ἐμπειρίαν (empirica), ὡς ὁρμώμενα τὰ μὲν ἀπὸ τοῦ ὀρθοῦ λόγου καὶ ἐκ τῶν προτέρων, τὰ δὲ ἀπὸ τῆς ἐμπειρίας καὶ ἐκ τῶν ὑστέρων. Διάκρίσεις τοιαῦται καὶ χαρακτηρισμοὶ ἀνάλογοι ἢ καὶ μᾶλλον ἐξεζητημένοι καὶ καινότροποι ἀπαντῶσι βεβαίως καὶ παρ' ἄλλοις ἐκ τῶν πρὶν τε καὶ ἐφεξῆς φιλοσοφησάντων. Ἀπλουστέρα ὅμως καὶ κοινοτέρα καὶ πρὸς τὸν προκείμενον σκοπὸν ἐπαρκῆς εἶναι ἡ παλαιὰ καὶ κατ' οὐσίαν εἰς τὸν Ἀριστοτέλη ἀναγομένη διχῆ διάκρισις τῶν τε φιλοσοφικῶν προβλημάτων καὶ διαίρεσις τῆς φιλοσοφίας εἰς θεωρητικὰ καὶ πρακτικά, ἐκεῖνα μὲν διατρίβοντα περὶ τὸ ἀληθές καὶ περιλαμβάνοντα πρὸς τοῖς ἰδίως οὕτω καλουμένοις μεταφυσικοῖς καὶ τὰ λογικὰ καὶ γνωσιολογικά, τὰ δὲ πρακτικά, διατρίβοντα περὶ τὸ ἀγαθόν, καὶ δίκαιον, τὸ καλὸν ἢ ὠραῖον, καὶ τὸ ὄσιον ἢ εὐσέβειαν θρησκευτικὴν πρὸς τοῖς ἰδίως τοιούτοις, ἠθικοῖς καὶ δικαιολογικοῖς καὶ πολιτικοῖς, καὶ κοινωνικοῖς καὶ οἰκονομικοῖς καὶ παιδαγωγικοῖς, περιλαμβάνοντα καὶ θρησκευτικὰ καὶ αὐτὰ ἔτι τὰ κατ' Ἀριστοτέλην μὲν ποιητικὰ, κατὰ τοὺς νεωτέρους δὲ αἰσθητικὰ, καλαισθητικὰ δηλ. καλολογικὰ («περὶ τοῦ καλοῦ»). ¹⁾

§ 13. Τὰ λογικὰ καὶ γνωσιολογικὰ προβλήματα τῆς φιλοσοφίας.

Τὰ λογικὰ καὶ γνωσιολογικὰ λεγόμενα προβλήματα τῆς φιλοσοφίας ἀποτελοῦσιν ἀναντιρρήτως ἐν τῶν κατὰ τάξιν καὶ σπουδαιότητα πρώτων θεωρητικῶν προβλημάτων τῆς φιλοσόφου ζητήσεως καὶ ἐρεῦνης, πρωτεῦον καὶ αὐτῆς τῆς μεταφυσικῆς θεωρίας, καίτοι κατὰ τὴν ἱστορικὴν ἐξέλιξιν, κατὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς φιλοσοφίας, δὲν ἐξητάσθησαν ἐκ τῶν πρώτων, τοῦτο δὲ διότι ὁ φιλοσοφῶν νοῦς μετὰ τῆς

¹⁾ Ἐπιθι τοῦ συγγραφέως ἐνθα ἀνωτέρω § § 66.81.99.112.131.146 καὶ τόμ. Β'.

διακρινούσης τὴν πρώτην ἀρχὴν ἀπειρίας ἅμα καὶ αὐτοπεποιθήσεως εἶχεν ἐπιληφθῆ ἀμέσως τῆς ἐπιλύσεως τῶν ἄλλων οὐχ ἦτιον σπουδαίων καὶ μείζονα τὴν ἐπιβολὴν ἔχόντων προβλημάτων τῆς φιλοσοφίας, καὶ δὴ τοῦ περὶ τῆς πρώτης ἀρχῆς καὶ αἰτίας τῶν ὄντων καὶ τῶν γινομένων, μὴ ἐξετάσας πρότερον τὰς δυσχερείας τοῦ ἐγχειρήματος, μηδὲ ἀναμετρήσας τὰς ἰδίας δυνάμεις, ἂν ἔχει καὶ τίνα ἔχει γνωστικὰ μέσα καὶ ποῖα τις χρῆσις πρέπει νὰ γίνηται τῶν διαθέσιμων δυνάμεων καὶ μέσων πρὸς ἐπιτυχίαν τοῦ ζητουμένου, περιῆλθεν εἰς ἀμφιβολίαν περὶ αὐτοῦ τούτου, περὶ τῆς ἰδίας τε ἰκανότητος καὶ περὶ τοῦ εἴδους καὶ τοῦ δυνατοῦ τῆς εὐρέσεως τῆς ἐπιζητουμένης ἀληθείας, ἀληθείας διαφερούσης μὲν τῆς ἀπλῆς, ὅλως ὑποκειμενικῆς καὶ σχετικὸν μόνον κῦρος ἔχούσης δόξης, ὅλως δὲ ἀντικειμενικῆς καὶ ἀντιποιουμένης γενικοῦ καὶ ἀπολύτου κύρους εἰς πάντας καὶ πάντοτε. Οὕτω δὲ καὶ ἐνταῦθα ἡ γεννηθεῖσα ἀμφιβολία καὶ τῇ ἀμφιβολίᾳ παρακολουθήσασά τε καὶ σθυναρῶς ὑποστηριχθεῖσα διαμφισβήτησις τῆς τε ὑπάρξεως τοιαύτης ἀληθείας καὶ τοῦ δυνατοῦ τῆς εὐρέσεως αὐτῆς, τοῦ ἐφικτοῦ τῆς εὐρέσεως τῆς ἀληθοῦς γνώσεως καὶ ἐπιστήμης ἐπεισεν ἄλλους ὅτι εἶναι ἀνάγκη πρὸς παντὸς ἄλλου νὰ ἐξετασθῆ αὐτὸ τοῦτο τὸ λογικὸν ζήτημα, τὸ ζήτημα τὸ περὶ τῆς γνώσεως, περὶ τοῦ εἴδους καὶ τοῦ δυνατοῦ καὶ τῶν ὁρῶν καὶ τρόπων τῆς εὐρέσεως αὐτῆς τῆς ἀληθείας. Ἡ ἐξέτασις αὕτη, ὡς εἰκός, στοιχειώδης ἐν τῇ πρώτῃ ἀρχῇ, ἔλαβε κατὰ μικρὸν ἐπίδοσιν, γνωστὴ δὲ ἐπὶ πολὺ ὡς *Διαλεκτικὴ* ἐν στενωτέρᾳ ἢ *Λογικὴ* ἐν εὐρυτέρᾳ τῶν ὀνομάτων ἐκδοχῇ, ἢ καὶ ἀπασχολοῦσα ἴδια μέρη καὶ κεφάλαια τῆς λεγομένης πρώτης φιλοσοφίας ἢ *Μεταφυσικῆς*, ἀπέβη αὐτοτελῆς ἐν τοῖς νεωτέροις χρόνοις, χαρακτηριζομένη γενικῶς μὲν ὡς *γνωσιολογία* ἢ *θεωρία περὶ γνώσεως*, εἰδικώτερον δὲ ὡς *ἐπιστημολογία* ἢ *θεωρία περὶ τῶν ἐπιστημῶν*.

Τὸ πρῶτον καὶ κεφαλαῖωδες γνωσιολογικὸν ζήτημα εἶναι τὸ περὶ τῆς ἀληθείας, τουτέστι περὶ τῆς εὐστοχίας ἡμῶν ἐν οἷς ὑπολαμβάνομεν, κρίνομεν καὶ ἀποφαινόμεθα, περὶ τῆς συμφωνίας καὶ συμπτώσεως τῶν κρίσεων ἡμῶν καὶ ὑπολήψεων πρὸς αὐτὰ αὐτῶν τὰ ἀντικείμενα, πρὸς αὐτὴν τὴν φύσιν καὶ τὴν ποιότητα αὐτῶν, οὕτως ὥστε αἱ ὑποκειμενικαὶ ἡμῶν κρίσεις καὶ ὑπολήψεις νὰ εἶναι ὡς τόσα ἀκριβῆ

ἀποτυπώματα ἢ ἀπεικονίσματα ἐκείνων, ἅτινα ἀποτελοῦσιν ἐκίστοτε τὰ ἀντικείμενα τῶν κρίσεων ἡμῶν καὶ ὑπολήψεων περὶ αὐτῶν τούτων τῶν κρινομένων καὶ ὑπολαμβανομένων. Καὶ κοινῶς μὲν ἀποδεχόμεθα τὸ δυνατόν τῆς τριαύτης συμφωνίας οἶονεὶ θυμωσώφως : ὁ νοῦς ὁμῶς ὁ φιλοσοφῶν δύναται νὰ ἀμφιβάλῃ περὶ τοῦ βασίμου τῆς κοινῆς ἀντιλήψεως, καὶ ἡ ἀμφιβολία αὕτη καὶ διαμφισβήτησις χαρακτηριζομένη ὡς σκέψις ἢ σκεπτικισμὸς (scepticismus) ἐν τῇ φιλοσοφικῇ γλώσσῃ, ἀντιτίθεται πρὸς τὴν κοινὴν ἐκείνην ἀντίληψιν, χαρακτηριζομένην ὡς δογματισμὸν (Dogmatismus) ὡς ἀνεξέταστον προὑπόθεσιν καὶ ἀποδοχὴν πράγματος ἀναποδείκτου, ἢ καὶ αὐτὸ τοῦτο ἀνεπίδεκτον ἀποδείξεως καὶ βεβαιώσεως. Οὕτως ἐκ τῶν πρώτων ἀπασχολεῖ τὴν γνωσιολογίαν τὸ ζήτημα, τὸ ἀφορῶν εἰς τὴν ἀντίθεσιν τοῦ δογματισμοῦ καὶ τῆς σκέψεως, μάλιστα μὲν ἀπολύτου, ἔπειτα δὲ καὶ σχετικῆς (relativismus) ἂν δηλ. καὶ κατὰ πόσον εἶναι εὐλογοὶ αἱ κατὰ τῶν δογματικῶν ἐνστάσεις καὶ ἀντιρρήσεις τῶν σκεπτικῶν (ἢ ἄλλως ἀπορητικῶν, ἐφεκτικῶν ἢ ζητητικῶν, consideratores, quaesitores) περὶ τῆς βασιμότητος καὶ ἀσφαλείας τῶν ἀνθρωπίνων γνώσεων, καὶ ἰδίᾳ περὶ τοῦ δυνατοῦ μιᾶς τινος ἀληθείας θεωρητικῆς, γνώσεως δηλ. καὶ ἐπιστήμης ἀσφαλοῦς μὲν καθ' ἑαυτὴν καὶ ἀπταιστοῦ περὶ τῶν ὄντων καὶ γινομένων, δυναμένης δὲ νὰ ἔχῃ γενικὸν κῦρος πρὸς πάντας καὶ πάντοτε. Τὴν αὐτὴν ἔχει ἀναφορὰν πρὸς τὸ προκείμενον ζήτημα καὶ ὁ λεγόμενος κριτικισμὸς, μετὰ ταύτης τῆς διαφορᾶς, ὅτι ἐν ᾧ ὁ σκεπτικισμὸς ἀρνεῖται τὸ δυνατόν πάσης ἐν γένει ἀληθείας, ὁ δὲ σχετικισμὸς εἰς πᾶσαν κρίσιν καὶ ὑπόληψιν ἀναγνωρίζει σχετικὴν τινὰ ἀλήθειαν, σχετικόν τι κῦρος, ὁ κριτικισμὸς κρίνει καὶ διακρίνει τίνες μὲν κρίσεις καὶ δόξαι μετέχουσιν ἀληθείας καὶ βεβαιότητος, τίνες δ' οὐ.

Ζήτημα γνωσιολογικὸν καὶ πρὸς τὸ προλαβὸν συναφὲς εἶναι τὸ περὶ τῆς γενέσεως καὶ τοῦ κριτηρίου τῶν ἀληθῶν γνώσεων, ἂν δηλ. ὑπάρχει τις συστοιχία μεταξὺ τοῦ γινώσκοντος ὑποκειμένου καὶ τῶν γνωσιέων ἀντικειμένων, τοῦτέστιν ἂν ἔχομεν ἐν ἡμῖν αὐτοῖς πηγὴν τινὰ ἀθόλωτον καὶ γνώμονα ἀσφαλῆ γνώσεων βεβαίων, καὶ ἐν τίνι τῶν ψυχικῶν ἡμῶν δυνάμεων καὶ ἐνεργειῶν ἔχομεν αὐτήν, ἐν ᾧ, εἰ ὀνομάζομεν λογικὴν ἢ λόγον ὀρθόν (ratio, raison) καὶ γνωρίζομεν

ὡς ἐκ τῶν προτέρων (a priori), ἢ ἐν ταῖς αἰσθήσεσιν ἡμῶν (sensus), καὶ εἰκάζομεν ὡς ἐκ τῶν ὑστέρων (a posteriori) καὶ κατ' ἐμπειρίαν, ἢ καὶ ἄλλως, πολλῶ ἀμεσώτερον καὶ ὡς κατὰ διαίσθησιν, δι' αὐτομάτου τινὸς θεωρίας ἢ ἐνοράσεως (intuitio). Εὐνόητον ὅτι ἐν τῇ μακρᾷ τῶν αἰώνων σειρᾷ ἐκάστη τῶν εἰρημένων ἐκδοχῶν ἔσχε τοὺς συνηγόρους αὐτῆς. Ἡ τελευταία αὕτη, ἐκπροσωπούμενη ὑπὸ τῶν κορυφαίων φιλοσόφων ὅλων τῶν αἰώνων, ἀρχαίων τε καὶ μέσων καὶ νεωτέρων, ἀνυψώθη ὑπὸ τινων κατὰ τοὺς [τελευταίους χρόνους εἰς ἰδιαιτέραν τινὰ γνωσιολογικὴν ἀρχήν, τὴν τῆς φαινομενολογίας, τὴν ἀναχωροῦσαν ἀπὸ τῶν νοήσει μόνον συλληπτῶν καὶ μόνον κατὰ θεωρίαν καὶ ὑπόνοιαν ὑπαρχόντων νοητῶν εἰδῶν (species), ἀπὸ τῶν καθόλου, τῶν ἐκπροσωποῦντων παρ' ἡμῖν τὰ καθ' ἕκαστα γένη καὶ εἶδη τῶν ὄντων.

Πλείονας συνηγόρους ἔσχον αἱ δύο ἄλλαι ἐκδοχαὶ ἢ ὀρθολογία ἢ ὀρθολογισμὸς (rationalismus), καὶ ἢ αἰσθησιοδοξία (sensualismus) ἢ ἐμπειρισμὸς (empirismus). Αὕτη, καίπερ μὴ ἰδιάζουσα εἰς μόνους τοὺς συνηγόρους τοῦ ὕλισμοῦ (materialismus), ὅμως ἀποτελεῖ τὴν γνωσιολογικὴν βᾶσιν τῶν τοιούτων ὕλιστικῶν φιλοσοφημάτων, εἶναι δὲ ἢ βᾶσις καὶ αὐτῆς τῆς θετικῆς λεγομένης φιλοσοφίας τοῦ Comte († 1857), τοῦ θετικισμοῦ (positivismus). Εἰς τὰς προειρημένας προσετέθη κατὰ τοὺς τελευταίους χρόνους καὶ ὁ κριτικισμὸς, ὁ ἀναγνωρίζων μὲν τὴν χρησιμότητα ἀμφοτέρων, ἀνακρίνων ὅμως ὑπὸ τίνας ὅρους καὶ ἐντὸς τίνων ὁρίων δύνανται ἑκατέρω νὰ ἀντιποιῆται κύρους καὶ ἀξίας ὡς τε πηγὴ καὶ ὡς κριτήριον γνώσεων ἀσφαλῶν καὶ βεβαίων.

Κατ' οὐσίαν δὲν εἶναι διάφορον περὶ ὅ,τι διατρίβει καὶ ἡ Λογικὴ, περὶ τὸν μηχανισμόν τοῦ ἐνδιαθέτου λόγου καὶ τοῦ κριτηρίου τῆς ἀληθείας, περὶ τὴν ἐξέτασιν καὶ διατύπωσιν τῶν ὅρων καὶ κανόνων τῆς εὐρέσεως γνώσεων ἀσφαλῶν καὶ βεβαίων καὶ τῆς διακρίσεως αὐτῶν ἀπὸ τῶν ἀβεβαίων καὶ ἐπισφαλῶν. Καὶ ἐνδέχεται μὲν ὁ μηχανισμὸς οὗτος νὰ μὴ εἶναι ὁ αὐτὸς κατὰ πάντα ἐν πᾶσι τοῖς κλάδοις τοῦ ἐπιστητοῦ, ἀλλὰ νὰ διαφέρη ἐν τοῖς καθ' ἕκαστα, καθ' ὁμοιότητα τῆς διαφορᾶς τῶν θερμομέτρων καὶ βαρομέτρων, πλὴν δὲν δύναται ἐν τοῖς αὐτοῖς καὶ ὑπὸ τὰς αὐτὰς περιστάσεις νὰ εἶναι

ἄλλοτε ἄλλος, ἀλλὰ θὰ ὀρθοῦται κατὰ τοὺς ἐν ἑκάστῳ γένει καὶ εἶδει ἰσχύοντας νόμους, καὶ κατ' ἀκολουθίαν θὰ ὑπάρχωσι γενικοί τινες κανόνες ἐφαρμοσίμοι εἰς αὐτὸ τοῦτο, εἰς τὸ πᾶσι τοῖς κλάδοις κοινόν. Περὶ τὸν καθορισμὸν τῶν τοιούτων κανόνων διατρίβει ἡ Λογικὴ καθόλου, καὶ ἐν αὐτῇ τῇ καθαρᾷ ἢ εἰδολογικῇ λεγομένῃ μορφῇ αὐτῆς, καὶ οὐ μόνον ἐν τῷ μέρει τῷ μεθοδολογικῷ, ἐν οἷς διαλαμβάνει περὶ τῶν ἐν πᾶσαις ταῖς ἐπιστήμαις ἐφαρμοσίμων κανόνων καὶ μεθόδων πρὸς εὐστοχίαν περὶ τὴν εὕρεσιν καὶ διατύπωσιν ἀσφαλῶν καὶ βεβαίων γνώσεων, ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ μέρει τῷ στοιχειολογικῷ, ἐν οἷς διαλαμβάνει περὶ τῶν στοιχείων τῆς καθαρᾶς νοήσεως καὶ περὶ τῶν νόμων καὶ κανόνων τῆς ὀρθότητος καὶ ἀκριβείας αὐτῶν, καὶ τῶν ἐννοιῶν μὲν, μάλιστα δὲ τῶν κρίσεων καὶ τῶν συλλογισμῶν. Καὶ εἶναι μὲν ἀληθὲς ὅτι ἐν τῷ μέρει τούτῳ, ἢ περὶ τὰ στοιχεῖα τῆς νοήσεως ἐπιζητούμενη ὀρθότης καὶ ἀκρίβεια δὲν ἰσοδυναμεῖ τῇ ἀληθείᾳ αὐτῇ, τῇ συμφωνίᾳ τῆς νοήσεως ἡμῶν τῆς ὑποκειμενικῆς πρὸς τὴν πραγματικότητα τὴν ἀντικειμενικὴν, ἀλλὰ ἀφορᾷ εἰς μόνην τὴν ὑποκειμενικὴν ἀλήθειαν, εἰς τὴν πρὸς ἑαυτὴν συμφωνίαν τῆς ἡμετέρας νοήσεως, πλὴν καὶ οὕτως ἔχουσα δὲν εἶναι ἄσχετος καὶ ἄχρηστος πρὸς τὴν ἀντικειμενικὴν ἀλήθειαν ἢ βεβαιότης ὅτι δὲν δύναται μὲν νὰ ἀντιποιῆται καὶ ἀντικειμενικῆς ἀσφαλείας, καὶ ἀντικειμενικῆς ἀληθείας μόνη ἢ πρὸς ἑαυτὰ συμφωνία τῶν ἡμετέρων νοημάτων, ἢ ἀπλῆ ὀρθότης καὶ κανονικότης τῆς ἡμετέρας νοήσεως, ἀλλὰ καὶ δὲν δύναται νὰ ἀνταποκρίνηται πρὸς τὴν ἀλήθειαν τῶν πραγμάτων ὅ,τι χωλαίνει περὶ τὴν ἀλήθειαν τῆς νοήσεως, ὅ,τι λογικῶς ὑπάρχει πλημμελὲς καὶ πρὸς τοὺς κανόνας τῆς ὀρθῆς νοήσεως ἀντιπίπτει. Ἀποτελεῖ τοῦτο κριτήριόν τι τῆς ἀληθείας ἐν τῇ ἀναζητήσει αὐτῆς, ἔστω καὶ ἀρνητικόν. Εἶναι ἄλλη ἀπορία καὶ ἄλλο ζήτημα, ἂν καὶ κατὰ πόσον δύναται νὰ ἀναγνωρισθῇ ἀλήθεια ἀντικειμενικὴ εἰς σύλληψίν τινα τῆς ἀπλῆς νοήσεως, εἰς ἰδέαν τινὰ τοῦ καθαροῦ λόγου, ἔστω καὶ λογικῶς ἄπτεστον ἢ καὶ μὴ ἀπίθανον, ἔστω καὶ εὐλογον καὶ εὐλογωτάτην, ἢ καὶ αὐτὸ τοῦτο εὐφυᾶ καὶ μεγαλοφυᾶ φαινομένην. Οὐδὲ τὸ ζήτημα τοῦτο παρωράθη ὑπὸ τῆς φιλοσόφου ζητήσεως καὶ ἐρεῦνης, καὶ Πλάτων μὲν καὶ οἱ περὶ αὐτόν, καὶ αὐτοὶ ἔτι οἱ περὶ τὸν Ἀριστοτέλην, ἔλυον τὴν ἀπορίαν ἐπὶ τὸ θετικώτερον.

ἀναγνωρίζοντες ταῖς ἰδέαις καὶ ταῖς γενικαῖς ἐννοίαις ὑπαρξιν πραγματικὴν καὶ ὑπόστασιν οὐσιαστικὴν (realismus), τοῦναντίον δὲ ὁ ἐκ τῶν ἐλασσόνων Σωκρατικῶν Ἀντισθένης καὶ οἱ περὶ αὐτὸν Κυνικοὶ οὐδὲν ἄλλο ἐθεώρουν τὰς γενικὰς ἐννοίας ἢ ἀπλᾶ ὀνόματα (nominalismus), κατὰ δὲ τοῦς Μέσους χρόνους ἡ αὕτη ἀντίθεσις τῶν ἀντιλήψεων καὶ ἡ ἐπὶ τὸ οὐσιαστικώτερον ἢ ὀνοματικώτερον ἐκδοχὴ τῶν εἰδῶν (species) ἀπετέλει οἷον τὸ σύμβολον τῆς πίστεως τῶν φιλοσοφούντων καὶ διήρει αὐτοὺς εἰς δύο ἀντίθετα καὶ ἀντίμαχα στρατόπεδα, τὸ τῶν θεαλιστῶν καὶ τὸ τῶν νομιναλιστῶν. ¹⁾

§ 14. Τὰ μεταφυσικὰ προβλήματα τῆς φιλοσοφίας,

Ἰὼν ὡς ἄνω γνωσιολογικῶν προβλημάτων τῆς φιλοσοφίας εὐλόγως διακρίνονται τὰ ἰδίως οὕτω καλούμενα μεταφυσικὰ αὐτῆς προβλήματα, ὡς ἀφορῶντα οὐχὶ εἰς τοὺς ὅρους καὶ πόρους τῆς γενέσεως τῶν γνώσεων ἡμῶν, οὐδὲ εἰς τὸ ἐφικτὸν ἢ μὴ τῆς εὐρέσεως τῆς ἀληθοῦς γνώσεως καὶ ἐπιστήμης, οὐδὲ εἰς τὸ κριτήριον τῆς ἀληθείας αὐτῆς ἀλλ' εἰς αὐτὰ τὰ ἀντικείμενα τῆς φιλοσόφου γνώσεως, εἰς ἀντικείμενα ὑπερβαίνοντα τὴν ἐμπειρίαν (transcendentia), εἰς ὅ,τι εἶναι ὑπερβατὸν εἴτε γενικωτέρου εἴτε εἰδικωτέρου χαρακτῆρος. Εἰς τὰ τοῦ πρώτου, τοῦ γενικωτέρου χαρακτῆρος μεταφυσικὰ προβλήματα, ὑπῆρξαν οἱ περιλαμβάνοντες καὶ τὰ γνωσιολογικὰ ὡς τινα μεταφυσικὴν τῆς γνώσεως. Ἀλλὰ καὶ οὕτω νοουμένη παρέλκει ἡ ἐκδοχὴ αὕτη, ἀφ' οὗ τὰ γνωσιολογικὰ ἀποτελοῦσιν ὅλως ἰδίαν καὶ σπουδαιοτάτην ὑπόθεσιν τῆς φιλοσόφου ζητήσεως καὶ ἐρεῦνης ἐκ τῶν θεωρητικῶν, ὡς ἰδίως δὲ καὶ τοῦ αὐτοῦ θεωρητικοῦ χαρακτῆρος μεταφυσικὰ προβλήματα μένουσι τὰ ὀντολογικὰ λεγόμενα, τὰ ἀφορῶντα εἰς τὸ ὄν καθὸ ὄν, ἢ κατ' Ἀριστοτέλην εἰπεῖν ἢ ὄν, ἐν ἀντιδιαστολῇ πρὸς τὰ πάθη αὐτοῦ, πρὸς ὅ,τι ἄλλοτε ἄλλως ἐμφανίζεται, πρὸς ἐκεῖνο τὸ νοητόν, ὅπερ ὀπισθεν τῶν ἐκάστοτε ἐμφαινομένων καὶ γιγνομένων ὑπολαμβάνεται ὡς ὑπάρχον μὲν αὐτό, καθ' οἷονδῆποτε δὲ τρόπον καὶ ὑφ' οἷονδῆποτε τύπον ὑφιστάμενον ἢ διενεργοῦν τὰς φαινομένας ἀλλοιώσεις καὶ μεταβολάς, εἴτε ὡς οὐσία τις, εἴτε ὡς δύναμις

¹⁾ Ἐπιθὶ τοῦ συγγραφέως ἐνθα ἄνωτέρω § § 59. 67. 68 καὶ τοῦ Β. τόμου § § 47.

ἐνεργός, εἴτε τὸ συναμφοτέρον, ὡς οὐσία συμφυᾶ ἔχουσα τὴν δύναμιν τὴν ἐνεργόν, καὶ ὅπερ καθ' ἑαυτὸ ὑπερβαῖνον πᾶσαν κατ' ἐμπειρίαν ἀντίληψιν καὶ κατὰ ἄνθρωπον γνῶσιν ὡς πρὸς τὴν ἀληθῆ αὐτοῦ φύσιν καὶ ἰδιότητα, ἀποτελεῖ τὴν ἀπαραίτητον ἀρχὴν καὶ προϋπόθεσιν τοῦ ἐκάστοτε εἴτε ὑπὸ μορφήν ὕλης ἀνθυφρεστῶτος, εἴτε ὑπὸ μορφήν εἶδους ἐνεργοῦντος, ἀμφοτέρως δὲ ἐμποιεῖ τὴν αἴσθησιν καὶ ἔννοιαν ὡς τινος ἐν χώρῳ μὲν ὑφισταμένου καὶ χρόρον κατέχοντος (εἶναι), κατ' αἰτιώδη συνάφειαν καὶ ἀκολουθίαν ἐν χρόνῳ συμβαίνοντος καὶ χρόνον πληροῦντος (γίγνεσθαι).

Τοῦ εἰδικωτέρου μεταφυσικοῦ χαρακτῆρος προβλήματα εἶναι πρῶτον τὰ κατὰ τὸν θεὸν ἢ τὸ θεῖον ὡς τὸ ὄν τὸ ἀπόλυτον καὶ ὡς τὴν πρώτην καὶ αἰδίου καὶ πρωταίτιον ἀρχὴν τῶν πάντων, ἔπειτα τὰ κατὰ τὴν φύσιν ἢ τὸν κόσμον, ὡς τὸ σύνολον τῶν αἰσθητῶν καὶ ὄρωμένων πάντων, ἐπιγείων τε καὶ ὑπεργείων, ἀνοργάνων τε καὶ ἐνοργάνων, καὶ τελευταῖον τὰ κατὰ τὸ πνεῦμα ἢ τὴν ἀνθρωπίνην ψυχὴν, ὡς τὴν νοερὰν καὶ νοητὴν αἰτίαν τῶν ἰδιοτήτων ἐκείνων καὶ ἐνεργειῶν, αἵτινες διακρίνουσι τοὺς ἀνθρώπους παρὰ τὰ λοιπὰ καὶ ὑπὲρ τὰ λοιπὰ ἐπίγεια κτίσματα, καὶ δὴ καθ' ὅς τὸ πνευματικὸν τοῦτο ἐγκλείει ἀπορίας θεωρητικὰς περὶ οὐσίας καὶ ὑποστάσεως, περὶ ἀφθαρσίας καὶ ἀθανασίας, καὶ περὶ ὧν φαίνεται εὐμοιροῦν ἰδιαιτέρων δυνάμεων καὶ ἰκανοτήτων, συνήθων τε καὶ ἀσυνήθων, προφανῶν τε καὶ λανθανουσῶν.

§ 15. *Ἐκδοχὴ καὶ τύχη τῆς Μεταφυσικῆς ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς φιλοσοφίας.*

Ὁ χαρακτηρισμὸς τῶν ὡς ἄνω ζητημάτων ὡς μεταφυσικῶν δὲν ἀπάδει μὲν πρὸς τὴν φύσιν αὐτῶν ὡς ὑπερβατῶν, ὡς κειμένων ἐπέκεινα τῶν φυσικῶν καὶ ὑπερβαίνοντων τὴν κατ' ἐμπειρίαν ἔρευναν καὶ γνῶσιν, καὶ ἐν τοιαύτῃ ἐκδοχῇ τὸ ἐπίθετον μεταφυσικὸς ἀπέβη παγκοίνου χρήσεως, πλὴν ὀφείλεται ἢ ὀνομασία αὕτη εἰς τυχαίαν ὄλως σύμπτωσιν, εἰς τὸ γεγονὸς τοῦτο, ὅτι τὰ βιβλία τοῦ Ἀριστοτέλους, τὰ πραγματευόμενα περὶ τῶν γενικωτάτων τούτων προβλημάτων τῆς φιλοσοφίας, καὶ δὴ τῆς κατ' αὐτὸν πρώτης καὶ ὡς κατ' ἐξοχὴν φιλοσοφίας, ἐν τῇ ὕστερον ὑπὸ Ἀνδρονίκου τοῦ Ῥοδίου (περὶ τὸ 70 πρὸ Χριστοῦ), γενομένη διατάξει τῶν συγγραμμάτων

τοῦ μεγάλου φιλοσόφου, ἤρχοντο ἀμέσως μετὰ τὰ *περὶ φύσεως ἢ φυσικὰ* λεγόμενα συγγράμματα αὐτοῦ.¹⁾ Ἐκ τούτου δὲ ἐπεκράτησε νὰ ὀνομάζωνται *Μετὰ τὰ φυσικὰ* καὶ κοινότερον *μεταφυσικὰ* πρῶτον μὲν τὰ βιβλία αὐτά, ἔπειτα δὲ μετὰ τῶν βιβλίων καὶ τὰ ζητήματα τὰ ἐν αὐτοῖς ἐξεταζόμενα, ἐν ᾧ ἢ περὶ τῶν ζητημάτων τούτων πραγματεία κατ' αὐτὸν μὲν τὸν φιλόσοφον ἀνήκει, ὡς προεῖρηται, εἰς τὴν *πρώτην φιλοσοφίαν*, κατὰ δὲ τὸν διδάσκαλον αὐτοῦ Πλάτωνα καὶ τοὺς τούτῳ ἀκολουθήσαντας ἐν τοῖς νεωτέροις χρόνοις, καὶ δὴ τὸν Schleiermacher καὶ τὸν Hegel, ἀπὸκειται εἰς τὴν *Διαλεκτικὴν ἢ Δογματικὴν*, νοουμένας ἐν τῇ εὐρυτέρῃ τῶν ὀνομάτων τούτων ἐκδοχῇ, καὶ πρὸς τοῖς ἄλλοις διατριβούσας, ὡς προεδηλώθη, καὶ περὶ τὰ *γνωσιολογικὰ προβλήματα*.²⁾

Τῶν διαφορῶν ὅμως περὶ τὴν ὀνομασίαν πολλῶ σπουδαιότεραι ὑπῆρξαν αἱ διαφωνίαι περὶ τὴν οὐσίαν τοῦ πράγματος, καὶ δὴ οὐχὶ ὡς πρὸς τὴν διάφορον λύσιν τῶν ζητημάτων αὐτῶν, ἀλλ' ὡς πρὸς τὸ ἐξετάσιμον ἢ ἐρευνήσιμον αὐτῶν, ἐπὶ τῷ λόγῳ ὅτι τὰ ὑπερβατά, τὰ πᾶσαν ἐμπειρίαν ἢ πειραμάτισιν ὑπερβαίνοντα, μόνῃ δὲ τῇ φαντασίᾳ ἢ διαισθήσει τινὶ ἢ ἐλευθέρᾳ θεωρίᾳ προσιτά, καὶ ἐπὶ τῇ ὑποθέσει ὅτι δὲν ἀνήκουσιν εἰς τὰ ὅλως ἀνύπαρκτα, ὅμως εἶναι ἐκ τῶν ἀνθρωπίνως ἀδιαγνώστων, ὡς τοιαῦτα δὲ καθιστῶσι περιττὴν καὶ ὅλως ματαίαν πᾶσαν θεωρητικὴν καὶ εἰς μόνας τὰς λέξεις ἢ ἀφηρημένας ἐννοίας περιοριζομένην περὶ αὐτῶν ζήτησιν καὶ ἐξέτασιν, ἐξαιρέσει τῶν ἀναφερομένων εἰς τὰ γνωσιολογικὰ προβλήματα, ἀποτελοῦντα νῦν, ὡς προεῖρηται, τὴν ὑπόθεσιν ἰδίας πραγματείας, κατὰ δὲ τὸν ἑαυτῷ ἀκόλουθον *σκεπτικισμόν* ἀνήκοντα καὶ ταῦτα εἰς τὰ ἀδιάγνωστα, ὡς ἀγνώστου ὑπάρχοντος καὶ αὐτοῦ τοῦ σωκρατικοῦ «ἐν οἶδα ὅτι οὐδὲν οἶδα». Οἱ ἐπὶ τοιούτοις λόγοις ἀποφαινόμενοι ὑπὲρ τῆς διαγραφῆς πάσης *Μεταφυσικῆς* ἀπὸ τῆς χορείας τῶν ἐπιστημῶν καὶ τὴν ἄλλοτε ὑπάρχουσαν αὐτοκράτειραν ἐν τῇ φιλο-

¹⁾ Ἐπιθὶ τοῦ συγγραφέως ἐνθα ἀνωτέρω τόμ. Α' § 80.

²⁾ Ἐπιθὶ τοῦ συγγραφέως ἐνθα ἀνωτέρω τόμ. Α' §§ 67—69, 82—85. περὶ δὲ Schleiermacher καὶ Hegel ἐκ *Νέω Ποιμένι*, ἔτος Α' τεῦχος... ἐν τῇ *περὶ αἰσιοδοξίας καὶ ἀπαισιοδοξίας μελέτῃ* τοῦ συγγραφέως.

σοφία καὶ βασίλισσαν ἐν ταῖς ἐπιστήμαις εἰς τὰς ἐκπτώτους μεγαλειότητος συγκαταλέγοντες, τὰς μεγαλειότητος τῆς ἀλχημίας καὶ τῆς ἀστρολογίας παρὰ τὴν νῦν ἡγεμονίαν τῆς χημείας καὶ τῆς ἀστρονομίας, εἶχον μὲν ὡς προδρόμους καὶ ὑφηγητὰς ἄλλους τε καὶ τὸν Ἄγγλον Δαυίδ *Hume* († 1776) καὶ τὸν πολὺν Κάντιον ἐκ τῶν Γερμανῶν, πλὴν εὗρον καὶ τοὺς ὑπερθεματίζοντας, ἀπὸ μὲν τῶν Γάλλων τοὺς περὶ τὸν προνομασθέντα *Auguste Comte* (§ 13) θετικιστὰς (*positivistes*), ἀπὸ δὲ τῶν Ἄγγλων τοὺς περὶ τὸν φυσικὸν *Th. H. Huxley* († 1895) καὶ τὸν φιλόσοφον τῆς μηχανικῆς ἐξελίξεως *Herbert Spencer* († 1903) ὁπαδοὺς τοῦ ἀγνωστικισμοῦ, καὶ ἀπὸ τῶν Γερμανῶν τοὺς *Νεοκαντιακούς*.

§ 16. *Τὰ πρακτικὰ προβλήματα τῆς φιλοσοφίας.*

Τὰ ἕτερα ἐπίσης σπουδαῖα προβλήματα τῆς φιλοσοφίας χαρακτηρίζονται μὲν δι' ἐνὸς ὀνόματος πρακτικά, πλὴν τὸ ἐπίθετον τοῦτο ἐκλαμβάνεται ἐνταῦθα ὑπὸ ἔννοιαν πολλῶ εὐρυτέραν τῆς ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους δοθείσης αὐτῶ, περιλαμβάνον ὑφ' ἑαυτὸ καὶ τὰ ὑπ' ἐκείνου ὡς ποιητικὰ χαρακτηρισθέντα καὶ διακριθέντα,¹⁾ καὶ καθόλου τὰ προβλήματα τὰ περὶ τὸν ἄνθρωπον, καὶ δὴ τὰ ἀναφερόμενα εἰς τὴν ἰδίως ἀνθρωπικὴν ἐκείνην ἐνέργειαν, ἥτις ἐν ἀντιδιαστολῇ πρὸς τὴν ἐνέργειαν αὐτοῦ τὴν θεωρητικὴν, τὴν πρὸς τὸ ἀληθὲς ἀφορῶσαν καὶ δι' ἀποκτήσεως γνώσεων ἀσφαλῶν καὶ βεβαίων ἐπιζητοῦσαν τὴν ἱκανοποίησιν τῆς ἐμφύτου αὐτοῦ φιλομαθείας, ἀφορᾷ πρὸς ἱκανοποίησιν ὧν ἔχει ἄλλων καὶ οὐχ ἥττον ἀξιολόγων πνευματικῶν ὁρμῶν καὶ ἀναγκῶν, τῆς φορᾶς τῆς πρὸς τὸ ἀγαθὸν ἢ ἠθικὸν καλόν, μετὰ καὶ τοῦ δικαίου, τῆς φορᾶς τῆς πρὸς τὸ καλαισθητικὸν λεγόμενον καλὸν ἢ ὠραῖον καὶ τῆς φορᾶς τῆς πρὸς τὸ ὄσιον, τὴν εὐσέβειαν περὶ τὰ θεῖα καὶ ἱερά. Οὕτω δὲ τὰ πρακτικὰ τῆς φιλοσοφίας προβλήματα εἶναι πάντῃ διάφορα τῶν θεωρητικῶν οὐδὲ θίγουσιν ἀμέσως τὴν ἄλλως ἄγνωστον οὐσίαν καὶ ὑπόστασιν τῆς ψυχικῆς ἢ πνευματικῆς φύσεως τοῦ ἀνθρώπου, καίτοι δὲν εἶναι καὶ πάντῃ ἀποτετειχισμένα ἀπ' αὐτῶν οὐδ' ὅλως ξένα πρὸς τοιαύτας

¹⁾ Πρβλ. ἀνωτέρω § 12 καὶ τοῦ συγγραφέως Ἱστορίαν τῆς Φιλοσοφίας τόμ. Α' § 81.

ζητήσεις, ἀλλ' ἔχουσι καί τινα θεωρητικὴν ἀπόχρωσιν, ὡς ἀφειηρίαν καὶ βάσιν ἔχοντα τὴν γνῶσιν, τὰς γνωρίμους ἐκφάνσεις τῆς πνευματικῆς ἐνεργείας αὐτοῦ τοῦ ἀνθρώπου. Καὶ οὕτως ὅμως δὲν ἀπτονται τῆς γνωστικῆς αὐτοῦ ἐνεργείας, ἀλλὰ περιορίζονται εἰς μόνας τὰς ἐκδηλώσεις τοῦ συναισθητικοῦ καὶ βουλευτικοῦ αὐτοῦ βίου, εἰς ὅσα βούλεται μὲν καὶ πράττει ὁ ἄνθρωπος ὡς ὄν προσωπικὸν καὶ ἐλεύθερον καὶ κοινωνικὸν καὶ φιλοπρόοδον καὶ φιλάγαθον καὶ φιλοδίκαιον καὶ θεοσεβὲς φύσει, συλλαμβάνει δὲ κατὰ φαντασίαν καὶ ποιεῖ ἢ δημιουργεῖ παντοῖα ἔργα ἔντεχνα καὶ εὐδόκιμα ὡς ὄν μιμητικὸν καὶ φιλόκαλον, καὶ ταῦτα ὄχι μόνον ἀτομικῶς καὶ ἰδιωτικῶς ὡς ἀπλοῦς τις ἀριθμὸς ἐν τῇ ὁλότητι, ἀλλὰ καὶ ὁμαδικῶς καὶ κοινωνικῶς, ὡς μέλος συστατικὸν καὶ συνεργὸν τοῦ κοινωνικοῦ σώματος, τῆς κοινωνικῆς ομάδος καὶ ὁλομελείας.

Καὶ αὐτοτελῆ ὅμως ὑπάρχοντα, καὶ μὴ ἀμέσως ἀναγόμενα εἰς τὸ γνωστικὸν ἢ θεωρητικὸν ἡμῶν ἐνδιαφέρον καὶ τὰς τούτου ἀνάγκας καὶ ἐκδηλώσεις, τὰ πρακτικὰ τῆς φιλοσοφίας προβλήματα δὲν εἶναι καὶ ὅλως ἀσχετα καὶ ἀλλότρια πρὸς ἐκείνας, διὰ τὸν ἀπλούστατον λόγον, ὅτι πᾶσαι αἱ πνευματικαὶ ἡμῶν ἀνάγκαι καὶ ἐνέργειαι διακρίνονται μὲν ἀπ' ἀλλήλων, ἀλλ' ὡς ὑπάρχουσαι καὶ διενεργούμεναι παρ' ἐνὶ καὶ τῷ αὐτῷ προσώπῳ, ἀτομικῶς ἢ ὁμαδικῶς καὶ κοινωνικῶς, δὲν δύνανται οὔτε νὰ χωρισθῶσιν ἀπ' ἀλλήλων, οὔτε νὰ μείνωσιν ἀνεπηρέαστοι ἀπ' ἀλλήλων, ἀλλ' ὅπως αἱ πρακτικαὶ ἐπιδρῶσιν ἐπὶ τῶν θεωρητικῶν, οὕτω καὶ αὗται ἐπιδρῶσιν ἐπ' ἐκείνων. Τούτου δὲ ἔνεκα καὶ ἡ φιλόσοφος ἔρευνα, σύνωδὰ τῇ ἐννοίᾳ καὶ τῷ ἔργῳ τῆς φιλοσοφίας καθόλου, ἀφορῶσα καὶ ἐν τοῖς πρακτικοῖς εἰς τὴν ἀναζήτησιν καὶ εὔρεσιν τῆς περὶ αὐτὰ ἀληθείας, εἰς τὴν διάγνωσιν καὶ διατύπωσιν τῶν ἀληθῶν ὄρων τε καὶ νόμων καὶ κανόνων τῆς πράξεως καὶ τῆς ποιήσεως καὶ τῆς δικαιοπραγίας καὶ τῆς θεησκευσεως καὶ τῆς κοινῆς βιοτῆς καὶ πολιτεύσεως, εἶναι μὲν καὶ ἐνταῦθα ζητητικὴ τῆς περὶ τὰ τοιαῦτα ἀληθείας, ὡς κατὰ πρῶτον εἰς τοῦτο ἀφορῶσα, εἰς τὴν ἐξακρίβωσιν τῆς ἀσφαλοῦς περὶ αὐτῶν γνώσεως καὶ ἐπιστήμης, πλὴν ἔχει καὶ τὸν ἄλλον οὐχ ἥττονος λόγου ἄξιον σκοπὸν, νὰ χρησιμοποιήσῃ τὴν εὔρεθησομένην ἀληθῆ γνῶσιν εἰς τὴν ἐπὶ τὸ κρεῖττον καὶ τελειότερον ῥύθμισιν καὶ διακανόνισιν τῆς τῶν ἀνθρώ-

πων πράξεως καὶ ποιήσεως καὶ βιοτῆς ἰδίᾳ τε καὶ κοινῇ, οἶονεὶ ὀριματοῦσα ταύτας, καὶ τὰς πρὶν ὡς ἀνεπιγνώστως, καθ' ἀπλῆν τινα ὁρμὴν ἢ συνήθειαν καὶ ἕξιν τελουμένας ἐνεργείας ὑποβάλλουσα εἰς νόμους καὶ κανόνας, ἐν γνώσει καὶ ἐνσυνειδήτως χειραγωγοῦντας αὐτὰς πρὸς τὸ δέον γενέσθαι, πρὸς τὸ κατ' ἰδέαν. Τὸ φιλοσοφικῶς δηλονότι ἐν τοῖς πρακτικοῖς ζητήμασιν ἐπιδιωκόμενον δὲν εἶναι ἢ ἀπλῶς κατ' ἐμπειρίαν, ψυχολογικῶς ἢ ἱστορικῶς, διεξαγομένη ἐξέτασις καὶ ἐξακριβώσεις περὶ αὐτῶν, ἀλλ' ἢ ἐξέτασις ἢ ἰδεολογικὴ καὶ κανονιστικὴ, ἢ ζητητικὴ τῶν ὄρων καὶ διατυπωτικὴ τῶν νόμων καὶ τῶν κανόνων τοῦ κρεῖττονος καὶ τελειότερου, τῆς αἰεὶ ἐπὶ τὸ κρεῖττον καὶ τελειότερον διεξαγωγῆς πάσης ἀνθρωπίνης ἐνεργείας καὶ δράσεως, πάσης πράξεως καὶ ποιήσεως καὶ ὑρησκευσεως καὶ καθόλου βιοτῆς ἰδίᾳ τε καὶ κοινῇ. Οὐχὶ δηλ. τί εἶναι καὶ τί γίννεται, ἀλλὰ πῶς ἂν ἔχοι κάλλιον, πῶς ἂν γένοιτο κρεῖττον καὶ τελειότερον. Εἶναι μάλιστα εὐλόγος ἢ ὑπόθεσις ὅτι ἢ συναίσθησις τῆς ἀνάγκης ταύτης μᾶλλον ἢ ἀπλῆ τις ὁρμὴ περιεργείας καὶ φιλομαθείας ἐκίνησε τὸ πρῶτον τοὺς ἐπὶ εὐφυΐᾳ καὶ συνέσει προέχοντας ἄνδρας τῶν διαφορῶν λαῶν, ποιητάς τε καὶ ἄλλους νὰ φιλοσοφῶσι τρόπον τινὰ πρακτικῶς ἐπὶ τῶν πρακτικῶν ζητημάτων τοῦ βίου καὶ νὰ δημιουργήσωσι τὸ πρῶτον τὴν πρακτικὴν λεγομένην σοφίαν τῶν λαῶν πρὸ τῆς ἐμφανίσεως τῆς περὶ αὐτὰ διατριβούσης φιλοσοφίας τῶν ἐξ ἐπαγγέλματος φιλοσόφων.

Πάντες βεβαίως οἱ ἐξ ἐπαγγέλματος ἔκπαλαι φιλοσοφήσαντες δὲν διέτριψαν καὶ περὶ τὰ πρακτικὰ προβλήματα, ὅπως οὐδὲ πάντες οἱ περὶ ταῦτα διατρέψαντες διέτριψαν καὶ περὶ τὰ θεωρητικὰ αὐτῆς προβλήματα. Πλὴν οἱ ἐκάστοτε ὅπωςδῆποτε ὀνομαστοὶ περὶ ταῦτα γενόμενοι, εὐρίσκονται μᾶλλον ἢ ἥττον ἀξιόλογοι καὶ περὶ ἐκεῖνα, καὶ ὅπερ οὐχ ἥττον ἀξιοσημεῖωτον, ἐφάνησαν κατὰ καιροὺς οὐκ ὀλίγοι θεωροῦντες τὰ πρακτικὰ ὡς πρωτεύοντα καὶ πολλῶ τῶν θεωρητικῶν προέχοντα, καὶ ἐν ᾧ σὺν τῇ ἐπιδόσει τῶν φυσικῶν καὶ θετικῶν ἐπιστημῶν περιεστάλησαν ἐπαισθητῶς τὰ ὄρια τῶν θετικῶν, ἠϋρύνθησαν τὰ τῶν πρακτικῶν, καὶ εὐρίσκεται νῦν ἢ φιλοσοφία ἔχουσα πλείονα ἐπὶ μέρους πρακτικὰ μαθήματα ἢ ἰδίως θεωρητικά. ¹⁾

¹⁾ Πρὸβλ. ἀνωτέρω § 11 καὶ τὰς ὑπ' αὐτὴν παραπομπάς.

§ 17. *Ο κύκλος τῶν ἐπὶ μέρος μαθημάτων τῆς φιλοσοφίας.

Ἡ ἐν τοῖς προλαβοῦσι διατυπωθεῖσα καὶ ἐν γενικῇ σχεδὸν χρήσει οὖσα διάκρισις τῶν προβλημάτων τῆς φιλοσόφου ζητήσεως καὶ ἐρεῦνης εἰς θεωρητικὰ καὶ πρακτικά, ὡς καὶ αἱ περὶ τὰ προβλήματα ἐκάστης κατηγορίας ὑπάρχουσαι διαφοραὶ καὶ διακρίσεις ἀποτελοῦσι καὶ τὴν ἀπλουστάτην βάσιν τῆς ἀναλόγου διαιρέσεως καὶ διακλαδώσεως τῶν ἐπὶ μέρος μαθημάτων τῆς φιλοσοφίας, τῶν διατριβόντων περὶ τὴν λύσιν τῶν καθ' ἕκαστα προβλημάτων αὐτῆς. Προελείανεν ὡς εἰκὸς καὶ εἰς τοῦτο τὴν ὁδὸν ἢ ἐξέλιξις ἢ ἱστορική, καίτοι ἢ νῦν κρατοῦσα διαίρεσις καὶ διάταξις αὐτῶν δὲν ἦτο καὶ ἀπ' ἀρχῆς τοιαύτη. Ἡ πρώτη γνωστὴ εἰς τὸν Πλάτωνα καὶ τοὺς Πλατωνικοὺς ἀναφερομένη τριχῆ διαίρεσις τῆς φιλοσοφίας εἰς *Διαλεκτικὴν*, *Φυσικὴν* καὶ *Ἠθικὴν*, ὑπὸ μὲν τὴν τελευταίαν πρὸς τῇ ἰδίῳ *Ἠθικῇ* περιελάμβανε καὶ τὴν *Πολιτικὴν* μετὰ τῶν παραρτημάτων αὐτῆς, τῆς *Παιδαγωγικῆς* καὶ τῆς *Καλλολογίας*, ὑπὸ δὲ τὴν *Φυσικὴν*, πρὸς τῇ καθόλου *Κοσμολογίᾳ*, ὑπῆγε καὶ τὴν *Ἀνθρωπολογίαν* καὶ *Ψυχολογίαν*, καὶ ὑπὸ τὴν *Διαλεκτικὴν* τὴν *Ἰδεολογίαν* ὡς τε *γνωσιολογίαν* καὶ ὡς ἰδίῳ *ἰδεολογίαν*, ὡς θεωρίαν περὶ τῶν ἰδεῶν αὐτῶν, ὡς ἐπιστήμην τῶν αἰδίων καὶ αἰεὶ μὲν κατὰ ταῦτὰ μενουσῶν, ἐν σχέσει δὲ πρὸς τὰ ἐπὶ μέρος ὄντα καὶ γινόμενα θέσιν ἀρχετύπων ἐπεχουσῶν νοητῶν οὐσιῶν, συμπεριλαμβανομένης καὶ τῆς ὑψίστης τῶν ἰδεῶν, τῆς τοῦ ἀγαθοῦ ἢ τοῦ θεοῦ.

Ἡ κατ' ἄλλην βάσιν γινομένη διαίρεσις τῆς φιλοσοφίας εἰς *θεωρητικὴν*, *πρακτικὴν* καὶ *ποιητικὴν*, ὑπὸ μὲν τὴν τελευταίαν ὑπενόει τὴν νῦν ὡς *καλλολογίαν* ἢ *αἰσθητικὴν* χαρακτηριζομένην, ὑπὸ δὲ τὴν *Πρακτικὴν* περιελάμβανε πρὸς τῇ ἰδίῳ *Ἠθικῇ* καὶ τὴν *οἰκονομικὴν* καὶ τὴν *πολιτικὴν* καὶ τὴν παρομαρτοῦσαν αὐτῇ *παιδαγωγικὴν*, καὶ ὑπὸ τὴν *θεωρητικὴν* πρὸς τοῖς *Μαθηματικοῖς* τὴν *Πρώτην* φιλοσοφίαν ἢ *Θεολογικὴν*, ἀντιστοιχοῦσαν τῇ *Μεταφυσικῇ* τῶν ὕστερον, τὴν *Φυσικὴν* ὡς καθόλου τε *Φυσικὴν* καὶ ὡς *κοσμολογίαν*, καὶ ἅμα ὡς *ζωολογίαν* καὶ *ἀνθρωπολογίαν*, τὴν τελευταίαν ταύτην οὐ μόνον ὡς *σωματολογίαν* καὶ *ψυχολογίαν*, ἀλλὰ καὶ ὡς *νοολογίαν*. Ἀνάλογοι διαίρεσεις ἀπαντῶσι καὶ παρὰ τοῖς ἐφεξῆς, *Στωϊκοῖς* τε καὶ *Ἐπικουρεῖοις*

καὶ Νεοπλατωνικοῖς, ¹⁾ εὐνόητον δὲ ὅτι παραδείγματα τῶν πρὶν ἐπέδρασαν καὶ ἐπὶ τῶν ἑξῆς, καὶ ἐπ' αὐτοῦ ἔτι τοῦ Βάκωνος καὶ τοῦ Οὐολφίου, ὡς εἴρηται. ²⁾ Ὡς νῦν κρατοῦσα διάταξις καὶ διάρθρωσις τῶν φιλοσοφικῶν μαθημάτων δύναται νὰ θεωρηθῇ ἢ ἑξῆς.

Α' Θεωρητικὸς κλάδος

Γενικά

Εἰδικά

Γνωσιολογία

Δογικὴ καθαρὰ ἢ εἰδολογική,
Φιλοσοφία ἢ Δογικὴ τῆς γλώσσης ³⁾

Μεταφυσικὴ

Θεολογική
Φυσικὴ ἢ κοσμολογικῶς ἢ ἄλλως, ἢ
φιλοσοφία τῆς φύσεως
Ψυχολογία, θεωρητικὴ τε καὶ ἐμπειρικὴ. ⁴⁾

¹⁾ Ἐπιθι τοῦ συγγραφέως Ἐγχειρ. Ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας τόμ Α' § 66—76. 81—95. 99—104. 110. 112—116. 147—152.

²⁾ Ἐπιθι ἀνωτέρω § 12.

³⁾ Ἡ φιλοσοφία τῆς γλώσσης βεβαίως διαφέρει τῆς ἐν τοῖς ἔμπροσθεν (§ 9 ἐν ὑποσημ.) ὀνομασθείσης γλωσσολογίας, ὡς μιᾶς τῶν πολλῶν κατ' ἐμπειρίαν ἐπιστημῶν, ὡς ἐξεταζούσης τὸ γλωσσικὸν ζήτημα κατὰ τὴν ψυχολογικὴν ἀρχὴν καὶ προέλευσιν τῆς γλώσσης, καὶ κατὰ τὴν ἱστορικὴν τῶν γλωσσῶν ἐξέλιξιν καὶ ἀνάπτυξιν, ἐν ᾧ ἡ φιλοσοφία τῆς γλώσσης, ὡς τις Δογικὴ τῆς γλώσσης, ἐξετάζει τὸν μηχανισμόν τοῦ προφορικοῦ λόγου, ὃν τρόπον ἢ καθαρὰ ἢ κατ' εἶδος Δογικὴ ἐξετάζει τὸν μηχανισμόν τοῦ ἐνδιαθέτου Λόγου (πρβλ. ἀνωτ. § 13).

⁴⁾ Ὑπάρχουσιν ἐν τοῖς νεωτέροις χρόνοις οὐκ ὀλίγοι τὴν ἐμπειρικὴν ψυχολογίαν ἀποκλείοντες ἀπὸ τοῦ κύκλου τῶν φιλοσοφικῶν μαθημάτων, καὶ συναριθμοῦντες αὐτὴν μετὰ τῶν ἄλλων θεικῶν καὶ ἐμπειρικῶν ἐπιστημῶν.

Ἐκ τινος ἀπόψεως, διὰ τὴν κρατοῦσαν συνάφειαν τοῦ φυσικοῦ μετὰ τοῦ ψυχικοῦ καὶ τὸ κατ' ἐμπειρίαν γνῶριμον καὶ οὕτως εἰπεῖν σταθμητὸν τῶν συνήθων φαινομένων τοῦ ψυχικοῦ βίου, φαίνεται εὐλογος ἢ εἰρημένη ἀποκλήρωσις τῆς ἐμπειρικῆς ψυχολογίας ἀπὸ τῆς φιλοσοφίας. Ἀλλ' ὁ ἰδιάζων καὶ τῶν ὑλικῶν φαινομένων πάντῃ διάφορος χαρακτήρ τῶν ψυχικῶν φαινομένων ὡς πρώτων μὲν καὶ κυρίως πνευματικῶν, μόνον δὲ τῇ ἀμέσῃ ἀντιλήψει ἢ συνειδήσει προσιτῶν, δικαιολογεῖ ἀρκούντως τὴν κατάταξιν τῆς ἐμπειρικῆς ψυχολογίας εἰς τὴν χορείαν τῶν θεωρητικῶν μαθημάτων τῆς φιλοσοφίας, τῶν διατριβόντων περὶ τὰ ὑπὲρ αἰσθησιν καὶ ὑπερβατὰ ἀντικείμενα τῆς γνῶσεως.

B' Πρακτικὸς κλάδος

Γενικά

Εἰδικά

Ἀνθρώπογνωσία
Φιλοσοφική

Ἠθική
Δικαιολογία ἢ φιλοσ. τοῦ δικαίου
Καλολογία ἢ αἰσθητική
Φιλοσοφία τῆς θρησκείας ¹⁾
Πολιτειολογία
Κοινωνιολογία
Παιδαγωγική
Φιλοσοφία τῆς ἱστορίας.

Προστίθενται εἰς ταῦτα ἡ Ἱστορία τῆς φιλοσοφίας, ἡ Ἐγκυκλοπαιδεία τῆς φιλοσοφίας καὶ ἡ Εἰσαγωγή εἰς τὴν φιλοσοφίαν, ἡ μὲν πρώτη ὡς μέρος τῆς ἱστορίας τῶν ἐπιστημῶν καὶ ἐπιστήμη τῆς ἱστορικῆς ἀναπτύξεως τῆς φιλοσοφίας, αἱ δὲ δύο ἄλλαι ὡς μαθήματα βοηθητικὰ εἰς τὴν σπουδὴν τῆς φιλοσοφίας, προπαιδευτικῶς μὲν καὶ προεισαγωγικῶς ἡ Εἰσαγωγή, ἀνακεφαλαιωτικῶς δὲ καὶ συναρμολογιδῶς ἡ Ἐγκυκλοπαιδεία (πρβλ. § 1).

¹⁾ Ἡ φιλοσοφία τῆς θρησκείας, ἡ ἐνταῦθα ἀναγραφομένη ὡς μάθημα εἰδικὸν τοῦ πρακτικοῦ κλάδου τῆς φιλοσοφίας, καὶ ἡ ἀνωτέρω σημειωθείσα Θεολογική ὡς μάθημα εἰδικὸν τοῦ θεωρητικοῦ κλάδου αὐτῆς, δύνανται μὲν γὰρ συνδυασθῶσι καὶ συμπτυχθῶσιν εἰς ἓν μάθημα φιλοσοφικόν, ὡς συμβαίνει συνήθως, κατ' οὐσίαν ὁμως διαφέρουσι καὶ διακρίνονται ἀλλήλων, ὡς ὑποκειμενικὸν καὶ ἀντικειμενικόν. Ἡ θεολογική ἐξετάζει τὰ περὶ τοῦ Θεοῦ ἢ θείου ἀσχέτως μὲν πρὸς τὴν παρ' ἀνθρώποις τιμὴν αὐτοῦ καὶ λατρείαν, ἐξ ἀπόψεως δὲ τῆς ὑπάρξεως αὐτοῦ καὶ τῶν προσόντων ἢ ἰδιοτήτων αὐτοῦ καὶ τῆς ἐνεργείας αὐτοῦ ἐν τῷ παντί, ἐν ᾧ ἡ φιλοσοφία τῆς θρησκείας κυρίαν ὑπόθεσιν ἔχει τὴν ἐν ἀνθρώποις τιμὴν καὶ λατρείαν τοῦ Θεοῦ, λογιζομένου καὶ πιστευομένου ὡς ὄντος μὲν ἱεροῦ καὶ ἁγίου, ἔχοντος δὲ ῥοπὴν πρωτεύουσας ἐπὶ τῆς τύχης, παρουσίας τε καὶ μελλούσης, τοῦ ἀνθρώπου, ἐπ' ἀγαθῷ οὐχ ἡττον ἢ ἐπὶ κακῷ. Ἡ θρησκεία καὶ τὸ θρησκεύειν καὶ τὸ ὡς ἄριστα θρησκεύειν εἶναι ἡ κυρία ὑπόθεσις τοῦ μαθήματος τοῦ πρακτικοῦ κλάδου, ἐν ᾧ τὸ μάθημα τοῦ θεωρητικοῦ κλάδου διατρίβει περὶ ὅσα ἀφορῶσιν εἰς τὸν Θεὸν αὐτὸν τε καθ' ἑαυτὸν θεωρούμενον καὶ ἐξεταζόμενον καθ' ἣν ἔχει σχέσιν πρὸς τὸ σύμπαν καθόλου.

(Ἔπεται συνέχεια)